

Den almene bolig

*Bosætning, Økologi og Tektonik
Gustav Engedal Bjerre*

*Anslag: 36.700
Studienummer: 160265
Vejledere: Anne Beim & Nathan Muelas*

Problemformulering

Boligbyggeriets rolle i arkitekturen har i mange år været en af de tydeligste indikatorer af hvor arkitekturen er på vej hen, hvilke kræfter der bærer udviklingen, arkitekters opfattelse af boligkvalitet og hvilke udfordringer samtiden står overfor. Det er en påmindelse om, at formgivningen af boliger er en del af et større kulturfællesskab, og arkitekturen er en bunden kunstform, hvor fagets udfordringer og løsninger ses gestaltet i boligbyggeriet.

Gennem de seneste hundrede år har de materielle og byggetekniske forudsætninger og de faglige idealer ændret sig væsentligt, især når det kommer til socialt og alment boligbyggeri. For at forstå det nutidige og fremtidige boligbyggeri bør det være en forudsætning at se nærmere på arkitekturstrømningerne gennem tiden, så vi kan tage ved lære og svare kvalificeret på dagens boligmæssige udfordringer.

Opgaven her vil gennemgå og analysere forskellige almene boliger i Danmark, både samtidsarkitektur og ældre bebyggelse, som eksemplificerer hvordan den enkelte bolig, samfundsstrømninger, arkitektens rolle og byggesektoren har ændret sig og påvirket arkitekturen på godt og ondt.

Først vil den historiske baggrund for boligarkitektur blive belyst med inddragelse af teori af modernismens arkitekter og nutidens byplanlæggere, samt teori om boligvisioner af Jan Guttu. Den historiske baggrund vil sammen med teori om fleksibel bosætning ud fra bogen Flexible Housing af Jeremy Till og Tatjana Schneider danne baggrund for analyserne. Rent metodisk vil analyserne tage udgangspunkt i en analysemodel introduceret af CINARK, der løbende danner rammen for en diskussion af boligernes arkitektoniske kvalitet.

Slutteligt vil en opsummering samle op på opgavens teori og analyser, hvor det løbende er diskuteret hvilke strukturelle, politiske eller byggetekniske forhold, der har haft indflydelse på det almene boligbyggeri.

Hvilke arkitektoniske strømninger og bystrategier har gennem tiden influeret det almene boligbyggeri og hvordan har det formet den enkelte bolig?

Hvordan påvirker byggetekniske principper og boligidealer boligernes fleksibilitet?

Introduktion til alment boligbyggeri

I de seneste par år har det almennyttige boligbyggeri som boform oplevet en slags renæssance i den kollektive bevidsthed. Den almene bolig er blevet højaktuel igen, da et ophedet boligmarkedet i de større byer har skabt stor mangel på billige boliger. Især i byggebranchen og i arkitekturen kalder denne boform på at blive bearbejdet seriøst, da disse typer af boliger har nogle helt andre økonomiske forudsætninger end det private boligbyggeri¹.

Der findes mange årsager til, at både arkitekter og byplanlæggere på ny er blevet opmærksomme på nødvendigheden af at skabe billige, sociale boliger af høj arkitektonisk kvalitet. Opmærksomheden kan siges at være intensiveret på baggrund af en byudvikling, hvor den almene boligs kongstanker om billige, smukke og attraktive lejligheder har været trængt gennem en årrække. Først og fremmest har boligpolitikken i eksempelvis København tilskyndet en bosætning, som oftest foregår på nogle helt andre præmisser end tidligere. Developere og entreprenører har fået stor indflydelse på byggeriet i en markedsorienteret bystrategi, hvilket har resulteret i mere ensformige og dyre boliger.

Derudover har Københavns lovkrav om gennemsnitligt 95 m² i halvdelen af nybyggede boliger og den såkaldte ghettoplan fornyet den arkitektfaglige debat om billige, almene boliger - og deres afgørende rolle i fortællingen om den gode bolig og den blandede by.

Historisk baggrund

I følgende afsnit vil jeg gennemgå arkitekturstrømninger, forandringer i byggebranchen og andre samfundsforhold, som har haft indflydelse på formgivningen af almene boliger.

Den historiske baggrund vil indflette teori om boligvisioner og arkitekturstrømninger af arkitekter og skribenter gennem tiden - blandt andre modernisten Walter Gropius (1883-1969) og den norske arkitekt og forsker Jon Guttu (1941-).

Almene boliger har altid haft et sigte om at skabe billige boliger med et sundt indeklima, gode lysforhold, fornuftige materialer og fælles faciliteter, hvor beboerne får opfyldt deres boligbehov på lige fod med mennesker i andre boligtyper². De arkitektfaglige idealer og materielle forudsætninger har selvsagt ændret sig meget gennem tiden.

I begyndelsen af det 20. århundrede fandtes der endnu ikke almene boliger, som vi kender dem i dag. Forløberer var andelsforeninger og byggeforeninger, som oftest bestod af fagspecifikke grupper, eksempelvis murere, tømrere etc., der gik sammen om at bygge boli-

¹ At bo alment, AAB

² At bo alment, AAB

ger³. Det kan tydeligt ses i etageejendomme og byhuses arkitektoniske stiltræk i perioden fra cirka 1890 til 1920, hvor nybarokken eller murstensbarokken er fremherskende. Her ses markante volumener, murfremspring, særlige murstik og detaljerige indgangspartier som et klart resultat af samarbejdet mellem håndværker og arkitekt⁴.

Arkitektens rolle forandrede sig drastisk i den periode - fra at være bestillingsarbejde fra håndværkerne med en tæt udveksling af fagligheder til senere at være direkte kontakt mellem bygherre og arkitekt, idet byggesagerne efterhånden blev mere komplekse med nye krav til byggeriet ang. brandsikkerhed, adgangsveje mv.⁵. Typologisk er karrierer stadig forholdsvis udbredt, da den begyndende specialisering i byggeriet mellem håndværkere, elektrikere, VVS'ere, bygherre og arkitekt hurtigt og billigt kan udføres i gentagende karréstrukturer⁶.

Først i 1933 bliver almene boliger en realitet. Der havde på det tidspunkt i flere årtier været en stor demografisk ændring, hvor et stigende befolkningstal og en accelererende flytning fra land til by medførte enorm boligmangel i de større byer. Mange mennesker med få midler var stuvet sammen i Københavns ældre boligmasse, som ikke levede op til tidens krav om en velfungerende bolig med toilet, bad, dagslys og ren luft. For at kunne svare på tidens udfordringer beslutter man politisk at skabe og udbygge en boligmasse, der er frakoblet det private markedes vilkår i prissætning og leje.

Skalaen i selve byggeriet ændrer sig drastisk og hele kvarterer og karrierer tegnes ud fra byplaner og hovedgreb, hvilket ikke tidligere er set. Bebyggelserne har en klar, stringent, monumental hovedform uden fremspring i de langstrakte murpartier og 'ærlige', gedigne materialer med høj stofflighed.

Staten spillede en hovedrolle på den tid og boligspørgsmålet blev vurderet til at være et af de mest alvorlige samfundsproblemer, som skulle løses. Arkitekter og byplanlæggere stod altså over for nogle vigtige opgaver. Hvordan tænkte de og hvilket ideer blev fremherskende?

Internationalt set var modernismen den altoverskyggende strømning inden for arkitektur på den tid - både hvad angik den enkelte bygning og hele byplanlægningen⁷. Koryfæer som Mies van der Rohe, Walter Gropius, Bruno Taut, Hannes Meyer og Le Corbusier introducerede nye teorier om den funktionsopdelte by og en moderne arkitektur, hvor ornamentering fjernes og nye industrialiserede byggematerialer bliver afgørende for den arkitektoniske formgivning.

---

3 Hans Dahlerup Berthelsen, s. 215

4 Hans Dahlerup Berthelsen, s. 22

5 Hans Dahlerup Berthelsen, s. 214

6 Hans Dahlerup Berthelsen, s. 23

7 Boligvisjoner, s. 20

Walter Gropius udtrykker disse ideer en smule dogmatisk i manifestet Neues Bauen (1928), hvor han skriver:

“(...) at bygge er en biologisk proces, ikke en æstetisk; at bygge er kun organisation; social, teknisk, økonomisk og psykisk organisation⁸.”

I en dansk kontekst findes flere eksempler på modernismen i sin oprindelige form med kubistiske volumener og hvidpudsede facader, men fra 1930'erne og frem til 1950'erne er det almene boligbyggeri primært præget af en funktionalistisk forgrening af modernismen. Den skandinaviske funktionalisme bryder tydeligt med traditionel byggeskik og inspireres kraftigt af modernismen, hvor bygningens udforming skal være rent rationelt og funktionelt begrundet uden at skele til historiske referencer i detaljer og ornamentering - arkitektur er først og fremmest funktion, organisering og tekniske muligheder⁹. De nye tekniske muligheder sætter blandt andet facaden fri, så den ikke længere er bærende, hvilket muliggør at arkitekterne kan indfri tidens idealer om lyse og luftige boliger med vinduesbånd, effektiv arealanvendelse, altaner og grønne udendørsarealer.

Især i det almene boligbyggeri bærer den skandinaviske funktionalisme præg af at kombinere de nye muligheder med danske materialer og håndværkstradition. Det kan eksempelvis ses i det almene boligbyggeri Lundevænget i København. Her er karrébebyggelsen erstattet af en stokbebyggelse, som følger en ny type organisering af bolig og plan, mens typologien fortsat er præget af sadeltag og murerhåndværk.

I 1960'erne accelererer byggeriet i den almennyttige boligmasse og det økonomiske opsving forstærker yderligere manglen på boliger til den brede befolkning. På baggrund af en øget industrialisering i byggebranchen samt akut boligmangel begynder de funktionalistiske dyder med inddragelse af klassisk byggehåndværk at glide i baggrunden til fordel for element- og montagebyggeri - hvilket i praksis betyder, at arkitekturen tilpasser sig industrielt storskalabyggeri¹⁰.

Dette skriver sig ind i en generel tendens, hvor arkitekter hovedsageligt fokuserer på og er nødsaget til at organisere boligerne i ensartede, repetitive bebyggelser. Det udtrykker sig i boligblokke i beton, hvor arkitekturens omdrejningspunkt er relativt få byggeelementer, der kan holde omkostningerne nede, hvilket alt andet lige også gav arkitekterne et mindre råderum. Samtidig ses den skarpt opdeltede organisering af by, infrastruktur, bolig og fællesfaciliteter, som Le Corbusier også taler for i 'Towards a New Architecture':

8 Bauhaus-Manifest

9 Boligvisjoner, s. 39

10 Boligvisjoner, s. 21

"(...) our new lay-out, employing the same area and housing the same number of people, would show great blocks of houses with successive setbacks, stretching along arterial avenues.¹¹"

I en dansk kontekst er det især i forstæderne, at denne type bebyggelse får fat, som eksempel kan nævnes Urbanplanen på Amager eller bebyggelserne i Brøndby Strand. De almene boliger i disse områder indeholder ofte få lejlighedstyper med lille variation i de enkelte boligers planløsninger, hvilket dog stemmer fint overens med de modernistiske strømninger blandt arkitekter og byplanlæggere på den tid. Det almene boligbyggeri bliver dog også præget af et modsvar til den store skala, som man ser i de modernistiske boligområder.

I forstæderne introduceres den tæt-lave bebyggelse, hvor den almene bolig skal kunne imødekomme beboernes varierende behov og udtryksmuligheder¹². Flere steder fokuserer arkitekterne på at kombinere den nye industrialisering af byggebranchen med brugerinddragelse, så beboerne i et alment boligbyggeri også får samme muligheder for variation og eget udtryk, som folk på det private boligmarked ofte har.

Eksempelvis er bærende konstruktioner og trapper permanente, mens indervægge og facadeudtryk afgøres af beboernes behov og ønsker. Der opstår altså en opmærksomhed omkring, at boliger bør kunne tilpasse sig nye behov i et samfund, der altid forandrer sig fysisk og socialt, og samtidig et ønske om at forlænge boligens levetid.

Der findes to tilgange til at løse denne udfordring, hhv. den fleksible og adaptive planløsning. Den fleksible planløsning består af flytbare elementer i byggeriet, som giver mulighed for forskellige rumlige opdelinger og kvaliteter¹³. I dette fleksible byggesystem ændres planen rent fysisk.

Den adaptive planløsning arbejder ikke med et fleksibelt byggesystem, hvor indervægge eksempelvis kan flyttes. Boligens plan har derimod generelle rumlige kvaliteter, hvor rummene kan bruges på forskellig vis uden større indgreb, hvilket gør rummene adaptive¹⁴.

Hvor udbygningen af almene boliger var en væsentlig del af de arkitektfaglige diskussioner og byudviklingen i efterkrigstiden, blev byggeriet af mange årsager sat i stå eller negligeret fra 1980'erne til begyndelsen af 2010'erne¹⁵.

Især i København gik byggeriet af almene boliger i stå i denne tidsperiode, hvilket blandt andet skyldtes, at kommunen var ved at gå

---

11 Towards a New Architecture, s. 61

12 Boligvisjoner, s. 23

13 At bygge med øje for fremtiden, s. 248

14 At bygge med øje for fremtiden, s. 248

15 Boligvisjoner, s. 30

bankerot. I bogen 'Kritisk By' af Kristoffer Lindhardt Weiss beskrives og diskuteres dette gennem interviews med arkitekter og byforskere, hvordan den økonomiske situation i København resulterede i en ny bolig- og bypolitik. Dette fik stor indflydelse på arkitekturen og byplanlægningen, hvor nye dogmer og begreber som 'liveability', gentrificering mv. i denne periode gav det almene boligbyggeri svære betingelser. Denne udvikling blev også evident i nybyggeriet, hvor markeds kræfter og helt nye forretningsmodeller i stigende grad har ændret arkitekturen og byplanlægningen:

"Hvad har skabt de strukturelle ubalancer? En kombination af ekstrem regulering (boliglovgivning) og en meget markedsdrevet og developer-orienteret byudvikling har skabt få frihedsgrader for arkitekter og planlæggere (...)"¹⁶.

Det almene boligbyggeri er i denne periode nærmest ikke-eksisterende i de større byer, som det kan ses i diagram 1. Også arkitektens rolle er ændret, idet andre aktører i byggeriet har fået større indflydelse på formgivningen af såvel hele boligkomplekser som den enkelte bolig:

"Når det gælder boligsektoren, er markedet generelt meget konservativt og bange for at tage chancer, især mht. den indflydelse, som developere, byggeindustrien og den finansielle sektor har på boligbyggeriets sammensætning og karakter"¹⁷.

Fra 2010'erne og frem til i dag er almene boliger i hovedstadsområdet igen kommet på dagsordenen, hvilket primært skyldes, at der - ligesom i efterkrigstiden - er opstået en enorm mangel på billige, små og fleksible boliger til forskellige behov.

Almene boliger er begyndt at blive en højaktuel del af den politiske og arkitektfaglige debat. Opmærksomheden drejer sig nu om, at boligerne bør tilbyde rumlige, tilpasningsdygtige kvaliteter i den enkelte planløsning og samtidig skal byggeriet være godt integreret i det nære byrum. Dertil sikrer den relativt lave husleje en blandet by med diversitet og forskellige boligtyper side om side, hvilket er blevet et fremtrædende ideal i nyere arkitektur og byplanlægning.

Modsat tidligere er der i dag også en voksende tendens til, at almene boliger ikke bare opføres i nybyg, men også i fortætning, addition og transformation af eksisterende bygningsmasse som tidligere hoteller og erhvervejendomme¹⁸. Mulighedsrummet for nye typer af almene boliger er alt andet lige ved at blive større.

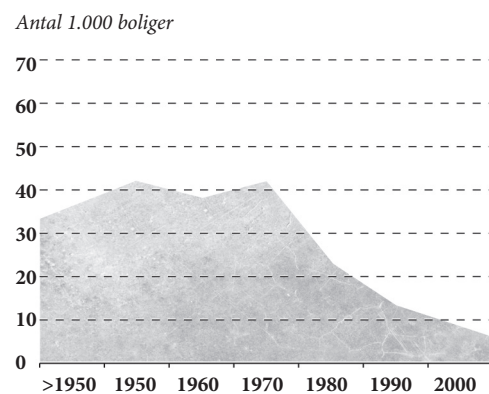

Diagram 1
Almene boliger i hovedstadsområdet
Kilde: Almene boliger i Danmark,
Danmarks Statistik

16 Kritisk By, s. 6

17 Kritisk By, s. 46

18 Byer med plads til alle, s. 19

Fleksibilitet

Det almene boligbyggeri har ændret sig meget gennem tiden, og det er derfor relevant at analysere eksisterende almene boligbebyggelser for at kunne identificere de udfordringer vi som arkitekter står med i dag og i fremtiden.

Samtidig kan analysen tjene som inspiration, og den kan give et indblik i de forhold, der ikke fungerer efter arkitekternes intention. Analyserne vil tage afsæt i ovenstående afsnits teorier om boligbyggeri, samt teori om fleksible boliger.

I bogen *Flexible Housing* introducerer forfatterne Tatjana Schneider og Jeremy Till teori og nøglebegreber omkring tilpasningsdygtig boligarkitektur. Forfatternes begreber belyser, hvordan fleksibel boligarkitektur forholder sig til en uvis fremtid, som ikke kan forudsiges af arkitekten eller andre aktører. Fremtidige demografiske ændringer, boformer mv. bør altid indtænkes i arkitekturen, så boligerne ikke forudbestemmer fremtidige boformer:

*“The only way out of this conundrum is to accept that the best one can do is to anticipate change rather than predict certainty”.*¹⁹

En tilpasningsdygtig boligarkitektur er altså en tilgang, hvor man indlejrer en åbenhed for fremtidens forandringer. For at opnå dette, introducerer bogen to tilgange:

Den åbne struktur er en generisk og åben grundplan i en søjle-dæk-konstruktion, der over tid kan udfyldes og ændres efter behov. Der findes altså ingen bærende indervægge og man kan udskifte døre og vinduer, så det passer til fremtidige boformer. Hver enkelt boligenhed kan altså determineres og forandres på forskellige måder uden at ændre bygningens konstruktion eller den delte infrastruktur²⁰.

Den anden tilgang er den cellulære struktur, som kan siges at være modsat en åben struktur. Her opnås fleksibiliteten ved at rummene er fastlagt i en slags cellekomposition, men samtidig er uafhængige af en bestemt funktion. Opdelingen af rummene er desuden struktureret til at kunne forbindes på mange måder, ofte vil man se vægge og døråbninger, der let kan lukkes til eller åbnes, så boligen opnår en stor variation af indretningsmuligheder²¹.

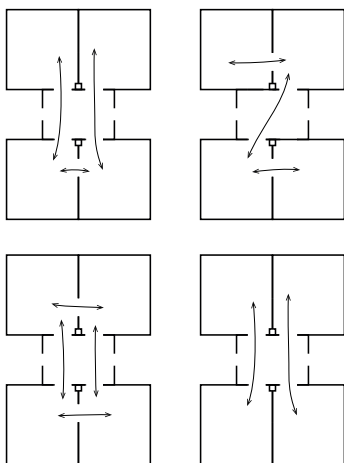

Diagram 2
Cellulær struktur

19 Flexible Housing, s. 39

20 Flexible Housing, s. 40

21 Flexible Housing, s. 41

Begge begreber skal læses som 'rene' eksempler på fleksible byggeprincipper, som ikke nødvendigvis bør være idealer i sig selv for tilpasningsdygtige boliger, da der ikke findes entydigt ideelle strukturer eller dimensioner. Der lægges vægt på, at de to begreber bør anvendes som værktøj til at analysere en given boligs fleksibilitet/anvendelighed i et langtidssorienteret perspektiv²².

Forfatterne bruger også begrebet 'Obsolescence' om boliger, der ikke lever op til dette²³. 'Obsolescence' dækker over boliger, som ikke responderer til ændrede livsmønstre eller nye boformer, hvilket ofte ses i boliger, hvor rummenes indretning og funktion er forudbestemt og planen ikke lader sig ændre.

Dette kan skyldes særskilte arkitektoniske visioner om den gode bolig, eller også kan det være økonomiske faktorer, hvor den konventionelle løsning i byggeriet bruges, da det er billigst og alligevel kan sælges pga. boligmangel. En sådan konstruktion gør det ofte svært at tilpasse eller sammenlægge boligerne, og bygningen bliver mindre tilpasningsdygtig og dermed 'obsolescent'.

Analysemetode

Analyserne er kvalitative studier af meget forskelligartet arkitektur og fysiske strukturer. De tre eksempler af almene boliger er valgt ud fra, at de repræsenterer samtidens bosætningsidealer, et bestemt byggesystem eller et særligt arkitektonisk koncept.

Metodisk vil de tre analyser tage udgangspunkt i fire vurderingsparametre, så det er lettere at skabe sig et overblik og sammenligne bygningerne og boligernes potentialer. Analyserne vil forsøge at komme med en nøgtern vurdering af arkitekturen, som knytter sig til den bestemte historiske baggrund, men også den arkitektoniske tilpasningsdygtighed og udnyttelsen af de rumlige potentialer med udgangspunkt i teori om fleksibilitet. Det vil ske på baggrund af fire vurderingsparametre, som også CINARK har anvendt som værktøj ifm. boliganalyser²⁴:

Først og fremmest vil analyserne se på *den konstruktive struktur* - forstået som de muligheder eller begrænsninger, som byggesystemets logik og opbygning giver. Er der eksempelvis variation i boligernes planer og facader, og er fremkomsten eller manglen på det et udtryk for byggesystemets indbyggede princip?

Dertil vurderes om den konstruktive struktur består af få, simple byggelementer eller derimod mere sammensat og kompleks med

22 Flexible Housing, s. 135

23 Flexible Housing, s. 35

24 At bygge med øje for fremtiden, s. 111

mange typer af elementer.

Dernæst vil analysen belyse *den typologiske struktur* i boligbyggeriet, der omhandler den konkrete bosætning i bygningen. Findes der eksempelvis mange variationer i boligtyperne, hvad angår værelser, indretning og størrelse? Eller er den typologiske struktur mere rettet mod få variationer af boliger? Her er det også nærliggende at se nærmere på, om disse variationer kan aflæses i bygningens fysiske udtryk, og hvorvidt boligene uden større besvær kan ændres via sammenlægninger mv.

Endnu et vigtigt vurderingsparameter i analysen af de almene boliger er *den indre rumlige struktur*. Her er der fokus på den enkelte bolig og dens indretningsmuligheder ift. dimensioneringen af de enkelte rum og forholdet mellem dem. Dertil boligens køkken- og badeværelsesfaciliteter, og hvilken betydning de har for boformen.

Andre faktorer som lysforhold og materialevalg i boligen vil også være udslagsgivende for hvorvidt den enkelte bolig er adaptiv til ny indretning og nye planløsninger.

Slutteligt vil analysen se nærmere på *den ydre rumlige struktur*, de nære omgivelser og relationen til byen og byrummet. Hvordan er vægtningen mellem private, fælles og offentlige rum og findes der en variation af muligheder i dem?

Det er også her vigtigt at se nærmere på, om bebyggelsen komplementerer den nære by, og hvorvidt den bygger videre på eksisterende kvaliteter i området. Styrker bebyggelsen lokalområdet og i så fald på hvilken måde?

Lundevænget

De almene boliger i FSB Lundevænget er et klassisk eksempel på en parkbebyggelse, også kaldet stokbebyggelse. Området består oprindeligt af 475 boligenheder, bygget i 1932-35. I 1930'erne gjorde arkitekter op med den klassiske karrébebyggelse med intentionen om at sikre lys og luft til samtlige boliger efter en sammenhængende masterplan, hvor landskabsarkitektur og bygningskunst er formgivet i tæt relation med hinanden.

Byggeriets konstruktive struktur er kendetegnet ved en bærende 2-stens facademur i gule teglsten, samt en bærende længdegående teglmur og nogle enkelte skillevægge, også i tegl.

Alle bygningerne i bebyggelsen er i 4-5 etager, og dækkene mellem etagerne er alle steder lavet af træbjælkelag. Byggesystemets logik er med andre ord tidstypisk, og den funktionalistiske bebyggelse har en lille grad af variation i facaderne, som kun kan ses ved nærmere eftersyn. Materialerne er dog tydeligt aflæselige, såvel i eksteriør som interiør, og det enkle byggeprincip sikrer også, at der ikke er mange forskellige typer af byggelementer.

De sydvendte altaner af stål er, ligesom vinduessætningen, repetitiv og skriver sig ind i den funktionalistiske bebyggelsesplan, hvor alle bygningerne er relativt ensartede og sammenhængende. Det klare hovedgreb betyder dog også, at variation og ændringer i facade eller uderum ikke er videre hensigtsmæssigt, da det vil sløre den oprindelige arkitektur.

Lundevænget er en stokbebyggelse med over 20 næsten identiske bygninger, der kun varierer en smule i etager, facade og bosætning. Der findes alt fra 1 til 5-værelses boliger i bebyggelsen, langt de fleste består dog, især efter en gennemgående renovering, af to eller tre rum på mellem 70-90 m².

Den typologiske struktur er oprindeligt skabt til boliger i beskeden størrelse sammenlignet med i dag, og efter renoveringen er flere af

Gavlparti i Lundevænget

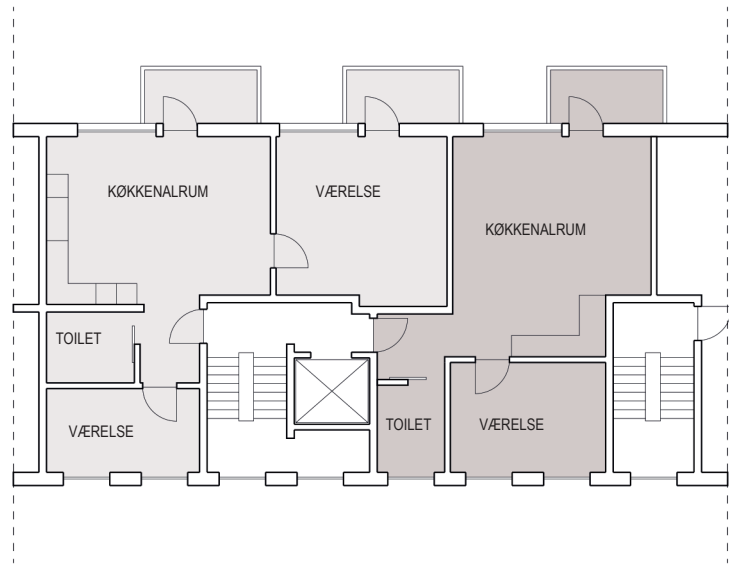
Hoveddør til opgang, efter renovering

Repetitiv facade med stålaltaner

boligerne slået sammen til større enheder, hvor køkkenalrummet også er introduceret. Det kræver en gennemgående renovering og transformation at ændre lejlighedernes størrelse og sammensætning, hvilket især skyldes de tværgående skillevægge af tegl visse steder. Boligernes forskellige størrelse kan ikke umiddelbart aflæses i bebyggelsen udefra, idet den rytmiske facade har fortrinsret - også efter renoveringen. Nogle af de større boliger har altså fået adgang til altaner.

Den indre rumlige struktur har forandret sig mærkbart med den nyligt overståede renovering. Hvor køkken, værelse og stue førhen var adskilt i separate rum, er rummene flere steder sammenlagt, så det har fællestræk med boliger opført på et senere tidspunkt end det er tilfældet her.

Plan, 1:200
 Typisk planløsning efter renovering.
 Lejlighederne er slået sammen med stort køkkenalrum og færre værelser, og lejlighedernes størrelse er øget betragteligt.

Den enkelte lejlighed har alt andet lige fået en mindre adaptiv planløsning end tidligere, da færre værelser vil indskrænke indretningsmuligheder for ændrede familiemønstre. Boligerne er dermed mindre tilpasningsdygtige end oprindeligt, hvor rummenes indbyrdes forhold sikrede en højere grad af en art cellulær struktur. Alle boligerne har dog ideelle lysforhold i de fleste af rummene med sydvestvendte vinduer og altan.

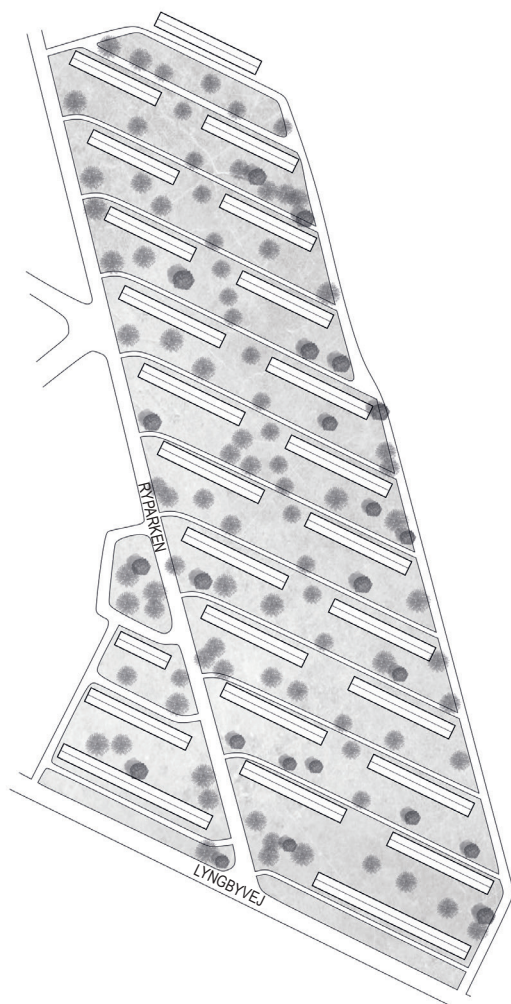
Den ydre rumlige struktur er et skoleeksempel på parkbebyggelse i samtiden, hvor boliglængerne er placeret i to rækker lidt forskudt for hinanden. Afstanden mellem bygningerne er skabt ud fra devisen om, at alle boliger skal have udsyn samt lys i eftermiddags- og aften-timerne.

Lundevænget er placeret mellem Lyngbymotorvejen mod vest og S-banen og idrætsfaciliteter mod syd, hvilket bevirker at bebyggel-

Stisystem og legeplads

sen fra begyndelsen har været afskåret fra den omkringliggende by. Bebyggelsesplanen har haft derfor haft for øje at skabe et område, der har sine egne særtræk med klare sammenhængende linjeføringer i landskabet. Det meste af udearealerne består af plæner med store piletræer tiltænkt kvarterets børn, som alle beboere kan færdes på. Det er kun langs hovedstien, som går gennem de to rækker af huse, at man kan finde fællesrum med legeplads og grillområder. Der findes ingen fællesfaciliteter som vaskerum og fælleshus, og udover plænerne er der hovedsagligt parkering, adgangsveje og garager. Der er altså masser af plads til rekreativt ophold, men man kan spørge sig selv om arealerne bliver anvendt i stor grad? Udearealerne har heller ikke mange lommer eller rum, der angiver en klar funktion eller indbyder til ophold.

Situationsplan, 1:2000
Fællesarealer og parkområde i
stokkebebyggelsen FSB Lundevænget

Oprindelig facade i Urbanplanen
Foto: Københavns Museum

Facade efter renovering i 2010

Urbanplanen

I 1964 blev det besluttet at udvide boligmassen i København med tusindvis af nye lejligheder, der kunne imødekomme byens stigende befolkningstal. KBI (Kooperativ Bygge Industri) blev stiftet til dette formål og stod med arkitekter, byplanlæggere og ingeniører bag det store og banebrydende Urbanplanen på Amager. Selskabet bestod af seks sociale boligselskaber og fem kooperative byggevirksomheder. Den dominerende tankegang var præget af samtidens idealer indenfor boligarkitektur og byudvikling, der i store træk bygger på den modernistiske tankegang om den funktionsopdelte by.

Området består primært af boliger placeret i et fælles parkareal med skarpt opdelte zoner til bolig, parkering, institutioner og indkøbsmuligheder. Den samlede bebyggelse består af cirka 3.000 almennyttige boliger, som i dag huser omkring 6.000 borgere.

Urbanplanen er en enorm bebyggelse med forskellige typer af områder, selvom alle boligerne dog indgår i en parkbebyggelse af betonblokke. Analysen her vil fokusere på boligerne på Hjulmagerstien og Lygmagerstien, som udgør den østlige del af bebyggelsen.

Den konstruktive opbygning i disse 15 boligblokke følger en ret simpel struktur. Bygningerne er 5 etager høje og består af præfabrikerede betonelementer i gavl, facade, konstruktion, dæk og tag, som så replikeres i hele den enkelte bygningskrop, som i øvrigt er identisk med de andre blokke. Indervæggene består ofte af gips og træ. Dette vidner om samtidens ideal om den almene bolig som en funktionel enhed i en skarp organisation af boligområde og by.

Oprindeligt var bygningernes facader præget af en tydelig kobling til konstruktionens tektonik og materialitet, hvor betonelementerne udgjorde den primære overflade i hele bebyggelsen - repetition stod over variation. Efter en omfattende facaderenovering i 2010 er den konstruktive struktur blevet mere kompleks og mindre entydig end det modernistiske udgangspunkt. Boligernes facader er nu præget af nye facadepartier med træ og ekstraisolering samt strækmetal i for-

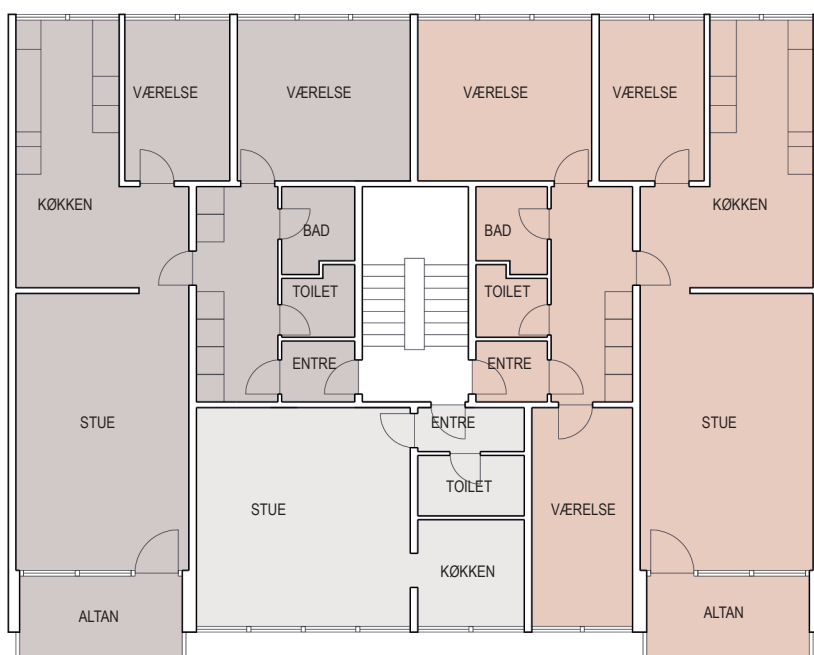
skellige nuancer og glas med større motiver efter et ønske om at give bebyggelsen mere variation. Det nye facadesystem sikrer samtidig, at den enkelte beboer lettere kan tilvælge eksempelvis altan, som monteres på den nye struktur. Indvendigt er bygningerne dog ikke ændret og byggesystemets indbyggede princip med sparsom variation består.

Urbanplanen har til trods for sin repetitive karakter en typologisk struktur med stor variation i boligtyper. Der findes alt fra 1- til 5-værelseslejligheder, som dog ikke umiddelbart kan aflæses i bygningerne udefra. Variationen i lejlighedernes størrelse følger den samme takt og tager udgangspunkt i trappekerner placeret midt i blokken.

De lette indervægge mellem betonelementerne gør det relativt let at ændre på lejlighedernes indbyrdes størrelse og planløsning. Dette vil samtidig ikke få den store konsekvens for bebyggelsens arkitektoniske udtryk i facaden, da boligtyperne heller ikke i dag spiller en rolle her.

Den indre rumlige struktur varierer efter boligtypen, men der er flere fællestræk, som er udslagsgivende for bebyggelsens planløsninger. Som det kan ses i nedenstående plantegning ankommer man i alle lejligheder i en kerne bestående af en lille entre, eventuelt med forstue, badeværelsesfaciliteter og toilet.

Trappekernen og disse rum er den bærende organisation af planløsningerne. Fra denne kerne kan man så bevæge sig videre ud til køkken, opholdsstue og eventuelle værelser, som orienterer sig mod begge sider af blokkens langsider.

Plan, 1:200
En adaptiv planløsning og mulighedsrum for at sammenslå boligerne i flere variationer

Parkeringsområde langs Urbanplanens veje, klart adskilt fra boligblokkene

Rummenes indbyrdes forhold gør de fleste af lejlighedernes planer ganske adaptive til forskellige boformer og ændrede familieforhold. Materialer og overflade i lofte, vægge, døre og vinduer i boligerne har dog været kritiseret for at være af dårlig kvalitet og er blevet udskiftet op til flere gange. Vinduesåbningerne har de fleste steder en relativt høj brystning, som - i kombination med en relativt lav loftshøjde - udfordrer muligheden for at sikre ordentlige lysforhold til boligerne. Dette forhold er svært at ændre på grund af bygningens indbyggede konstruktive struktur.

Som tidligere nævnt er den ydre rumlige struktur i Urbanplanen kendetegnet ved en skarp zoneinddeling af områdets respektive funktioner. Det modernistiske hovedgreb vægter udearealer fri for trafik højt, så faciliteter som vaskeri, fælleslokaler og børneinstitutioner er placeret i forlængelse af parkeringsområderne.

Hvis man ankommer til området som bilist kan man kun parkere i kantzonen, og som cyklist tilskyndes man ikke til at cykle gennem området tilfældigt, da stisystemerne og cykelstierne udelukkende følger boligblokkenes organisation. Det store bilfri areal er på størrelse med hele Islands Brygge, og de manglende forbindelser gennem området betyder, at man kun færdes i området, hvis man bor der eller har et ærinde.

Fællesvaskeri og daginstitution foran mindre torveplads

Urbanplanen følger dermed sin egen organisation og struktur uden at skele til den omkringliggende by. Intentionen om at skabe gode, støjfri boliger med ro og privatliv betyder desuden, at boligerne er orienteret mod parkarealerne, hvilket betyder, at de interne veje og stier i området fremstår som øde uden liv og øjne på det offentlige rum.

Der findes dog et uudnyttet potentiale i udearealerne, og Remiseparken i midten af bebyggelsen byder på mange af de landskabelige kvaliteter, som området ellers mangler, og styrker samtidig lokalområdet med byggelegeplads, skatepark og sportsanlæg.

Dortheavej

I 2018 blev Bjarke Ingels Groups almene boligbyggeri med 65 familieboliger på Dortheavej i Københavns nordvestkvarter færdiggjort. Området er karakteriseret af meget forskelligartede typologier bestående af gammel industri, erhvervsejendomme og boliger, der tilsammen danner et sammensat kvarter af grønne lommer, tæt bebyggelse og enkelte tomme byggegrunde.

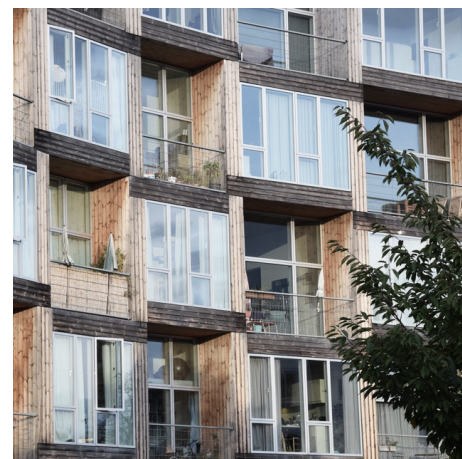
Bygningen er kendetegnet ved et byggesystem, som tydeligt kan aflæses i facaden og boligernes generelle udformning, og den konstruktive struktur er dermed udslagsgivende for arkitekturen såvel ude som inde - og relativt nem at afkode. Stablede moduler af præfabrikerede betonkasser ligger forskudt over hinanden, hvilket muliggør at randbebyggelsen slår et mindre cirkelslag uden at introducere forskelligartede og komplekse byggelementer.

Byggesystemets stablingsprincip har dertil en indlejret logik, der skaber varierede loftshøjder i de enkelte boliger og dybde i facaden, hvor hvert andet modul er trukket tilbage. Variationen i facaden videreføres i betonmodulernes træbeklædning, der nedbryder skalaen med horisontale og vertikale retnings skift.

Den typologiske struktur i bygningskroppen er kendetegnet ved relativt stor variation i størrelsen på lejlighederne, som spænder vidt fra 1 til 5-værelses. Byggesystemets princip med stablede betonmoduler, som også er udslagsgivende for boligernes planløsning, gør det dog svært at sammenlægge boligerne.

De fleste af lejlighederne er også tidstypiske, idet en stor del af arealet er brugt på et større køkkenalrum, hvilket gør den enkelte bolig mindre adaptiv. De fleste af rummene er klart defineret og boformen bliver dermed mere fastlåst.

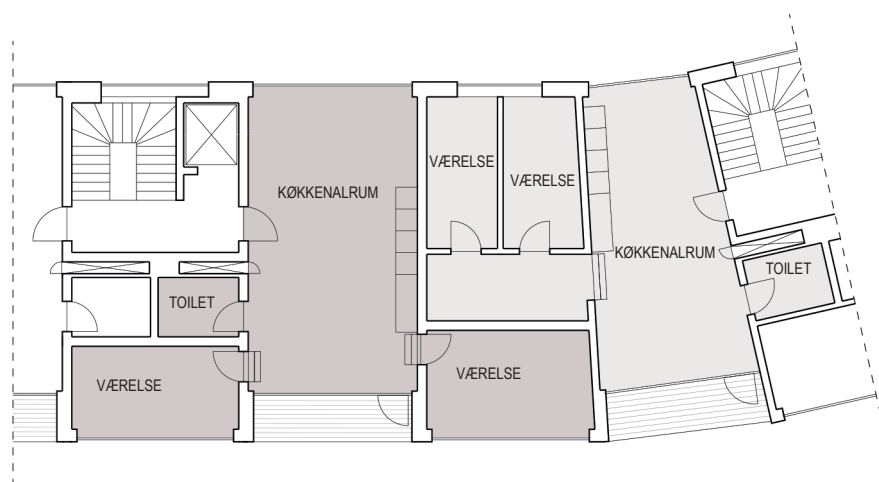
Selvom de fleste af boligerne varierer, tager den indre rumlige struktur udgangspunkt i de samme dimensioner og interne forhold mellem værelser, køkkenalrum og badeværelsesfaciliteter. I en typisk bo-

Stablede betonmoduler med træbeklædning

lig med to værelser ankommer man direkte i det store køkkenalrum, der spænder på tværs af bygningen med sydvendt altan og store vinduespartier mod nord. Her er der højere til loftet som en konsekvens af byggesystemets stablingsprincip, hvilket skaber et rum, hvor fokus er på den sydvendte altan mod Dortheavej. Rummet indbyder til at være et mødested for beboerne og den generøse dimensionering med højere til loftet og niveauskifte til værelserne skaber en planløsning, hvor alle rummene får deres egen særegne karakter, når man bevæger sig rundt i boligen.

Som tidligere nævnt er planløsningen dog ikke specielt adaptiv, da alle indervæggene er af beton beklædt med gips og lader sig dermed ikke transformere til eventuelle ændrede behov i fremtiden.

Plan, 1:200
Indervæggene består af bærende betonmoduler. Begrænset fleksibilitet i planløsning, færre indretningsmuligheder

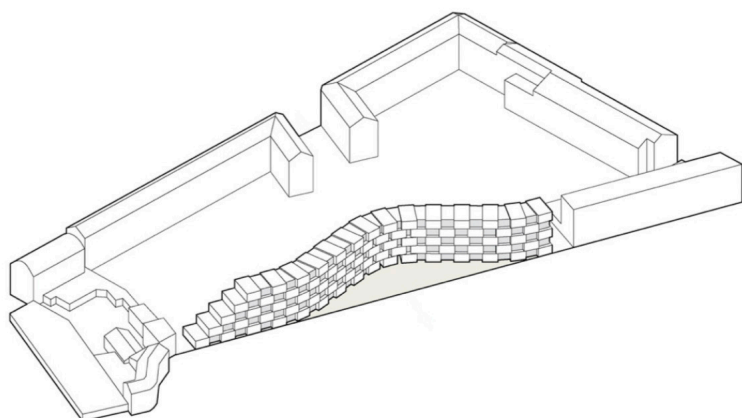
Bygningen tager højde for konteksten ved at trappe ned mod nabobygningen

Lysforholdene er dog optimale og byggesystemets modulære stablingsprincip kan tydeligt aflæses i loftet af rå beton, som kontrasterer væggenes hvide overflade. Med andre ord findes lejlighedernes særkende og dynamik i niveauskifte og materialitet snarere end det findes i en fleksibel planløsning.

Den ydre rumlige struktur i de almene boliger på Dortheavej forholder sig til de nære omgivers eksisterende bygninger og byrum. Det kan siges at være et typisk hovedgreb i nutidig dansk arkitektur, der i stigende grad baserer sig på det stedsspecifikke og kontekstuelle²⁵. Relationen til byen og byrummet vægtes højt og den overordnede placering af randbebyggelsen vidner om, at man vil accentuere gadens sving og samtidig skabe en kobling til den bagvedliggende grønne gård med en åben passage gennem bygningen. Ved at lade bygningen trække sig tilbage fra Dortheavej skabes der en mindre offentlig forplads, hvor det meste af arealet er grønne opholdsrum,

som alle kan benytte sig af. Kun en mindre del af udendørsarealerne er private rum i skikkelse af små terrasser og haver til stuelejlighederne, hvilket klart indikerer at det offentlige, fælles rum, som allerede fandtes på stedet, er prioriteret og forstærket.

Bygningens højde tilpasser sig dertil omgivelserne ved at trappe ned mod nabobygningen i nord og er endnu et eksempel på kontekstuel arkitektur, hvor de almene boliger bygger videre på lokalområdets eksisterende træk og kvaliteter.

*Bygningen trækker sig tilbage fra Dortheavej og skaber en grøn forplads, hvilket samtidig accentuerer gadens forløb
Illustration: BIG*

Opsummering

De tre almene boligbyggerier har det til fælles, at de alle eksemplificerer samtidens opfattelse af den gode bolig og det optimale byrum. Projekterne har i øvrigt alle skullet formgives ud fra de økonomiske begrænsninger, som et alment boligbyggeri har. Både den enkelte bolig og det samlede boligkompleks er alligevel formgivet efter gældende tendenser inden for boligarkitektur, som kan siges at være forbundet med byggebranchens foretrukne byggemetoder.

De forskellige byggeprincipper, som de tre eksempler hver især repræsenterer, rummer alle fordele og ulemper i forhold til den enkelte boligs fleksibilitet og tilpasningsdygtighed. Det er en bunden opgave at skabe rum til ændrede behov, hvis bygningerne skal være økonomisk, socialt og arkitektonisk bæredygtige. Hvis der fremover skal skabes almene boliger af høj kvalitet kræver det, at vi som arkitekter stiller os kritiske over for de begrænsninger og gældende dogmer, som byggereglementet og byggebranchen stiller arkitektstanden i ud-

sigt. Vi bør samtidig tage ved lære af de mangler, som arkitekter har stået bag - eksempelvis de ydre rumlige strukturer i den modernistiske Urbanplanen. Det har vist sig ikke at skabe rammerne for det gode byrum, som arkitekterne havde forestillet sig, men til gengæld rummer boligerne og byggesystemet en fleksibilitet, som man ellers ikke ser så ofte i boligbyggeriet i dag.

Boligerne på Dortheavej viser, hvordan arkitekter har taget ved lære af modernismens fejlslutninger. På trods af de fine kvaliteter i byggeriet er boligerne dog et eksempel på, at boligarkitektur i dag alt for ofte er præget af bærende indervægge af beton, som ikke lader sig transformere til fremtidige behov. Materialets bæredygtighed i den type konstruktion er til at overse, og samtidig er det enkelte rums funktion og indretningsmuligheder mindre fleksibelt end tidligere.

Boligarkitektur i dag er mere end nogensinde dikteret af byggereglement om lysforhold, adgangsveje mv., som kombineret med større indflydelse fra markedsdrevne bygherrer og developere efterlader et boligbyggeri, hvor generiske og ufleksible planløsninger dominerer. Analyserne af de tre vidt forskellige almene boligbyggerier viser, at de alle besidder byrumsmæssige, byggetekniske eller fleksible planmæssige kvaliteter, der kan tjene som inspiration til fremtidens almene boliger. Almene boliger, hvor arkitekturen giver rum til at skabe en blandet by, nye boformer og et identitetsskabende hjem for de mennesker, som bor der.

Boliger strukturerer mere end noget andet, hvordan vi som beboere interagerer med hinanden, med lokalsamfundet og i endnu større bymæssige fællesskaber. Det er netop denne dimension af bosætning i almindelighed og almene boliger i særdeleshed, som skal forsvares og udvikles, så visionen om den blandede by og høj boligkvalitet for alle kan blive til virkelighed.

Litteraturliste

Anonym. (s.d.). At bo alment. AAB. Lokaliseret den 20. oktober 2021 på <https://aab.dk/boligsogende/at-bo-alment/>

Beim, A., Stylsvig Madsen, U. & Beck, T. (2012). At bygge med øje for fremtiden: Visioner i det industrialiserede boligbyggeri 1970-2011. CI-NARK og Kunstakademiets Arkitektskoles Forlag.

BIG, B. (2018). Porosity [Visualisering]. big.dk. <https://big.dk/#projects-dong>

Corbusier, Le. (2014). Towards a New Architecture (13. udg.). Martino Publishing. (Originalværk udgivet 1923)

Gropius, W. (s.d.). Walter Gropius' Bauhaus-Manifest. bauhaus-imaginista.org. Lokaliseret den 24. oktober 2021 på <http://www.bauhaus-imaginista.org/articles/6629/walter-gropius-bauhaus-manifest?0bbf55cef-fc3073699d40c945ada9faf=01067c74882af4463e77780022c48547>

Guttu, J. (2011). Boligvisjoner: Ti forbilder for den sosiale boligbyggingen. Forlaget Press.

Indenrigs- og Boligministeriet, IM. (2021, oktober). Tættere på II: Byer med plads til alle. <https://www.regeringen.dk/aktuelt/publikationer-og-af-taletekster/tættere-paa-ii-byer-med-plads-til-alle/>

Kallesø, M. (2020, 3. december). Brug for en ny dansk kontekstualisme?. arkitektforeningen.dk. Lokaliseret den 19. oktober 2021 på <https://arkitektforeningen.dk/debat/brug-for-en-ny-dansk-kontekstualisme/>

Krogh, L. (2019). Hans Dahlerup Berthelsen: En arkitekt og hans byggherrer. Forlaget Bogværket.

Lindhardt Weiss, K. (2019). Kritisk By: Den danske velfærdsbys succes og fiasko. Arkitektens Forlag.

Schneider, T. & Till, J. (2007). Flexible Housing. Elsevier Inc/Ltd..

Social- og Indenrigsudvalget, SOU. (2016, April). Almene boliger i Danmark: Velfærdspolitisk analyse 3. ft.dk. Lokaliseret den 15. oktober 2021 på <https://www.ft.dk/samling/20151/alm-del/sou/bilag/253/1623113.pdf>